

Derleyenler
MINE KARA - N. EMRAH AYDINONAT
Görünmez Adam Smith

İletişim Yayınları 1514 • Araştırma-İnceleme Dizisi 251

ISBN-13: 978-975-05-0804-2

© 2010 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2010, İstanbul

EDITÖR Levent Cantek

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Begüm Güzel

DİZİN Özgür Yıldız

BASKI ve CİLT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Çağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler

MİNE KARA

N. EMRAH AYDINONAT

Görünmez Adam Smith

i l e t i ŝ i m

İÇİNDEKİLER

Iktisadi Düşünce Girişimi	7
Giriş	9

I.

Adam Smith'in Uzak Görüşlülüğü

Bir Sosyal Bilimci Olarak Adam Smith'in Uzak Görüşlülüğü EYÜP ÖZVEREN	19
---	----

Adam Smith'te Yanılabilirlik Fikrinin Güncelliği A. DİNÇ ALADA.....	53
---	----

II.

Adam Smith ve Aydınlanma Üzerine Dolaylı Açılımlar

İskoç Aydınlanması ve Adam Smith FERİDUN YILMAZ	65
---	----

Adam Smith'in François Quesnay Eleştirisi Üzerine	
RAGIP EGE	87

Yerleşik İktisatta Bireycilik: Adam Smith ve Friedrich von Hayek Üzerine Bazı Gözlemler	
MINE KARA	117

III.

Adam Smith ve Görünmez El

Adam Smith'in "Görünmez El": Doğru Sanıyor Olabileceğiniz Yanlışlar	
N. EMRAH AYDINONAT	137

"Görünmez El" ve Adam Smith'in (Kötüye?) Kullanımı	
HÜSEYİN ÖZEL	169

Görünmeyen El Metaforu	
METİN SARFATI	197

YAZARLAR	219
-----------------------	------------

KAYNAKÇA	221
-----------------------	------------

DİZİN	237
--------------------	------------

İktisadi Düşünce Girişimi

2007 yılında Avrupa İktisadi Düşünce Tarihi Birliği (ESHET)'nin Strasbourg'daki toplantısına katılan bir grup Türk bilim insanı, zamanla benzer bir örgütlenmenin Türkiye'de oluşturulması düşüncesini ortaya atmışlardır. Aynı yıl, Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi sırasında, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen bir toplantıda, bu düşünce enine boyuna tartışılmıştır. Bu tartışma sonucunda ülkemizdeki "İktisadi Düşünce" ortamının canlandırılması için bir girişimde bulunulmasının doğru olacağı kararlaştırılmıştır. Bu girişimin, ilke olarak iktisadi düşüncenin geliştirilip zenginleştirilmesini amaç edinen ve bunun yolunun düşüncenin tarihine duyarlı ve çoğulculuğa saygılı olmaktan geçtiği ortak paydasına inanan herkese açık olması benimsenmiştir. "İktisadi Düşünce" için başlatılan bu girişim bir örgüt ya da dernek olmak istek ya da iddiasıyla yola koyulmamıştır. Bu girişimin amacı, yukarıda değindiğimiz Avrupa'daki esin kaynağından farklı olarak, iktisadi düşünce tarihinin çalışılmasıyla sınırlı değildir. Bu girişim, ülkemizdeki mevcut iktisadi düşünce ortamının karşılıklı etkileşim yoluyla zenginleştirilip çeşitlendirilmesini amaçlamakta ve bu amaca ulaşmak için iktisadi düşünce tarihinin önemsenmesini ve çalışılmasını çok önemli bir araç olarak görmektedir.

İlk toplantıda bu girişimi güçlendirerek sürdürmek için bir dizi hedef de belirlenmiştir. Buna göre, (1) Öncelikle, bu ilkeyi paylaşımları bir araya getirmek üzere bilgisayar ortamında bir haberleşme ağı (<http://groups.google.com/group/iktisadidusunce/>) oluşturulmuştur. Bu ağa, ilgili konularda çalışan herkesin kaydı arzulanmaktadır. Şu anda, bu ağda 50 kişi kayıtlıdır ve bunların bir kısmı öğretim üyesi, bir kısmı da lisansüstü öğrencilerden oluşmaktadır. Katılım için listeye isim önerilmekte ve listedeki herhangi iki kişinin olumlu görüş belirtmesi katılımın gerçekleşmesi için yeterli olmaktadır. (2) Her yıl yaklaşık 10-20 kişinin katıldığı konulu bir çalıştay düzenlenmektedir. Çalıştaylar izleyicilere kapalı olup, katılım, sunum yapanlarla sınırlı tutulmakta ancak sunumlar yayına dönüştürülerek en geniş okuyucu kitlesine ulaşmak arzulanmaktadır. (3) Her çalıştayın katılımcıları hazır bir araya gelmişken bir sonraki aşamada ne yapılabileceğini de tartışmaktadırlar. Bu süreç haberleşme ağındakilerin katılımıyla pekiştirilmektedir. (4) Bu girişimde yer alanlar, birkaç yılda bir en geniş katılıma açık bir İktisadi Düşünce Büyük Kongresi düzenlenmesini amaçlamaktadırlar. (5) Bir başka ortak hedef, ülke tarih ve koşullarına da duyarlı bir İktisadi Düşünce Tarihi kitabının ortaklaşa hazırlanarak, eğitimcilerin hizmetine sunulması ve bu yolla hem bu alandaki eğitim çıtasının yükseltilmesi hem de özgün düşünce üretebilmek açısından daha donanımlı iktisatçılar yetiştirilmesidir.

Elinizdeki bu derleme, 12 Nisan 2008 tarihinde ODTÜ'de gerçekleştirilen "Smith Bu Meçhul" başlıklı ilk çalıştayın bildirimlerinden oluşmaktadır.

Giriş

Adam Smith hakkındaki bu kitap *İktisadi Düşünce Girişimi*'nin (İDG'nin) ilk kitabıdır. Kitap İDG'nin “Smith bu Meçhul” başlıklı ilk çalıştayında sunulan makalelerden oluşmaktadır. Bu giriş yazısında, ilk önce İDG'yi, daha sonra ise kitaptaki makaleleri kısaca tanıtmayı amaçlıyoruz.

İktisadi Düşünce Girişimi

İDG, iktisadi düşünce tarihi konusunda uzmanlaşmış sosyal bilimcilerin oluşturduğu bir düşünce platformudur. İDG'nin kuruluşundaki temel amaçlarından biri, iktisadın tarihi, felsefesi ve metodolojisi üzerinde çalışan akademisyenleri buluşturmaktır. Bu kitabın yayına hazırlandığı tarih (Mart 2010) itibarıyla İDG, Türkiye'nin ve dünyanın çeşitli üniversitelerinden 49 akademisyeni bir araya getirmiş, “Smith bu Meçhul” ve “İktisatta Yeni Yaklaşımlar” başlıklı iki çalıştay düzenlemiş ve “İktisat Felsefesiyle Düşünmek” başlıklı üçüncü çalıştayın hazırlıklarına başlamıştır. Bu nedenle, İDG'nin temel amaçlarından ilkinde ulaştığını rahatlıkla söyleyebiliriz. İDG şimdi, biraz daha zor olan bir amaca ulaşmak için; iktisadi düşünce tarihi ve iktisat felsefesi çalışmalarını özendirmek için çalışmalarını sürdür-

mektedir. İşte bu kitap, İDG çalıştaylarında paylaşılan ve tartışmaya açılan fikir ve metinleri daha geniş bir kitleye sunarak bu ikinci amaca hizmet etmeye çalışmaktadır.

İDG'nin bakış açısını kısaca açıklamaya çalışalım. Aydınlanma ile başlayan süreç içerisinde sosyal bilim dalları arasındaki ayırım keskinleşmiş ve her disiplin gittikçe daha da daralan sınırlar içinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu kitabın konusu olan Adam Smith'in ifadesiyle sosyal bilimlerde bir "uzmanlaşma" ve "iş bölümü" süreci yaşanmıştır. Bu süreç içinde iktisat, ayrı ve kesin bir bilim olma yolunda en yoğun çaba gösteren sosyal bilim dalı olmuştur. Fizik gibi ayrı ve kesin bir bilim olma çabası, iktisadın açıklama aracı olarak soyut modelleri tercih etmesine, modellerini iktisadi olgulara etki eden tarihsel süreçleri ve kurumları dışarıda bırakacak şekilde kurgulamasına ve dolayısıyla da iktisadın; tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji gibi alanlardan kopmasına neden olmuştur. Bu süreç (maalesef) diğer sosyal bilim dallarının büyük ölçüde iktisat eğitimi dışında kalmasına da neden olmuştur. Giderek pratiğe ve güncelleme ağırlık veren iktisatçılar bir taraftan kendilerini diğer sosyal bilim alanlarından soyutlarken bir taraftan da iktisat tarihi, iktisadi analiz tarihi ve iktisat metodolojisi ve felsefesi gibi alanlardan da uzaklaşmışlardır. İşte İDG, kendisini pek çok ilgili ve faydalı alandan izole eden iktisatçılarımıza, Adam Smith, Joseph Schumpeter, Bertil Ohlin ve Gunnar Myrdal gibi iktisatçılarda gördüğü zenginliği aktarmayı, hatırlatmayı ve yaptıkları iş, ürettikleri modeller ve önerdikleri politikalar vb. hakkında yeniden düşünmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu kitabı okurken fark edebileceğiniz üzere İDG üyeleri tek bir düşünce okulundan gelmemekte ve aynı görüşleri savunmamaktadır. Dolayısıyla, girilen şey geleneksel veya ana-akım iktisadın reddiyesi veya savunması değildir. İDG, günümüz iktisat düşüncesine (ana-akıma ve heterodoks okullara) tarihsel bir açıdan, bilim felsefesinin gözlükleriyle eleştirel bir biçimde bakmayı hedeflemektedir. Bu bakışın sonuçlarını ve kendi aramızdaki tartışmaları bu kitap gibi basılı eserlerle takdirinize sunmayı umuyoruz.

Belirtmek gerekir ki İDG üyelerinin elektronik ortamda “sanal olarak” bir araya gelmesi, üyelerin zaman ve mekân kaygılarından, çalıştıkları farklı kurumların farklı örgütlenme yapılarından bağımsız olarak iletişim kurmasını sağlamakta ve bu sayede bundan 20 yıl önce gerçekleşmesi mümkün olmayan bir birlikteliği mümkün kılmaktadır. Bu sanal birliktelik diğer taraftan da üyelerin “fiziki” buluşmalarının gerçekleştiği İDG çalıştaylarının etkisinin daha uzun soluklu olmasını ve (bu kitap gibi) çalıştay ürünlerinin fiziki kısıtları aşarak hazırlanmasına imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda, İDG’nin, kendi kurumları içinde azınlık olan ve tarih ve felsefeye meraklı olduğu halde iktisat ile ilgilenen bizlere yalnız olmadığımızı hissettirdiğini söylersek sanırım tüm üyelerimizin duygularına tercüman olmuş oluruz.

Biz bu kitabı yayına hazırlarken, ikinci kitap için çalışmaların çoktan başlamış olduğunu da mutlulukla belirtmek isteriz. Umuyoruz ki, çalışmalarımız Türkçe iktisat yazınının biraz olsun zenginleşmesine, iktisatta disiplinler arası çalışmaların artmasına ve iktisatla ilgili tarihsel ve felsefi çalışmaların çoğalmasına katkıda bulunur.

Smith bu Meçhul: Adam Smith, aydınlanma ve görünmez el

İDG’nin bu ilk kitabının konusu Adam Smith. Kitap üç ana bölümden oluşuyor:

1. Smith’in Uzak Görüşlülüğü
2. Smith ve Aydınlanma Üzerine Dolaylı Açılımlar
3. Smith ve Görünmez El.

İlk bölümdeki makaleler Adam Smith’in düşüncesini genel bir bakış açısıyla, Smith’in uzak görüşlülüğüne vurgu yaparak değerlendiriyor. Smith’in bir sosyal bilimci olarak uzak görüşlülüğü, özellikle iş bölümü ve uzmanlaşma hakkındaki düşünceleri bağlamında sık sık vurgulanır. Eyüp Özveren ve Dinç Alada’nın makaleleri Smith’in uzak görüşlülüğünün bu alanlarla sınırlı olmadığını gösteriyor. Eyüp Özveren, özellikle

Smith'in karşılaştırmalı gelişme iktisadı alanındaki uzak görüşlülüğünü vurguluyor. Smith'in Hollanda ve Çin ile ilgili gözlem ve yorumlarından ve zamanının Britanya İmparatorluğu ile sömürgelerini –özellikle de Amerikan sömürgelerini– iktisat-siyaset ve uluslararası ilişkiler üçgeninde ele alışından yola çıkarak, onun pek çok kişinin sandığından daha uzak görüşlü ve yetkin bir düşünür olduğunu gösteriyor. Böylece, Özveren, gerçek Smith'in günümüzdeki standart (basmakalıp) Smith algısından oldukça farklı olduğunu da sergilemiş oluyor. Dinç Alada ise, Smith'in uzak görüşlülüğünü başka bir alanda, bilim felsefesi ve sosyal bilimler metodolojisi alanında, özellikle insan davranışı ile ilgili yapılan varsayımlar bağlamında irdeliyor. Alada, Smith'in ve yerleşik iktisadın bireyin (insanın) yanılabilirliği konusundaki görüşlerini karşılaştırıyor. 200 yıl önce insanın yanılabilirliği kavramını savunan Smith'i, daha sonra Karl Popper gibi bilim felsefecilerinin doğruladığını belirtiyor. Yazar, Smith'in aksine yerleşik iktisadın denge ve istikrar gibi kavramları öne çıkararak insanın yanılabilirliği varsayımından uzaklaştığına dikkati çekiyor. İlk bölümdeki bu iki makale bize gösteriyor ki, halen iktisatçıların Adam Smith'in zengin düşüncesinden ve uzak görüşlülüğünden öğrenebileceği çok şey var ve Smith'in tartışmaya açtığı konuların bugün de tartışılmasında fayda var.

Kitabın ikinci bölümü bir Aydınlanma dönemi düşünürü olan Smith'in fikir ve düşüncelerinin Aydınlanma ile ilintili açılımlarına yoğunlaşıyor. Bu bölümün ilk makalesinde Feridun Yılmaz, genel olarak bir Aydınlanma tartışması yaparak, Smith ve Aydınlanma arasındaki ilişkinin ele alınması için gerekli alt-yapıyı oluşturuyor ve daha sonra David Hume, Adam Ferguson ve Adam Smith gibi düşünürlerin dâhil olduğu İskoç Aydınlanması'nın neden özgün bir düşünce okulu olduğunu açıklıyor. Yılmaz, makalesinde pek çok kişi tarafından Smith düşüncesindeki tutarsızlıklar olarak görülen öğelerin İskoç Aydınlanması bağlamı dışında anlaşılamayacağını vurgulayarak, bu perspektiften çelişki sanılan şeylerin İskoç Aydınlanması'ndan beslenen tutarlı çabalar olduğunu sergiliyor. Daha önceki makaleler

gibi Yılmaz'ın makalesi de Smith'in zengin düşünce dünyasını ve dünyayı anlama çabasını sık sık vurguluyor. Bölümün ikinci makalesinde Ragıp Ege, Smith ve Quesnay arasındaki ilişkiyi inceliyor. Bilindiği gibi Adam Smith, diğer bir Aydınlanma düşünürü olan fizyokrasinin kurucusu F. Quesnay'dan, özellikle onun "doğal düzen" ve "doğal hukuk" ile ilgili fikirlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Ancak Smith, Quesnay'ı eleştirmekten de çekinmemiştir. İşte Ragıp Ege, Smith'in Quesnay eleştirisinden yola çıkarak fizyokratların "doğal düzen" kavramını mercek altına alıyor. Makale, Quesnay'ın, ahlaki fiziksel düzenin bir parçası haline getirerek "bilimselleştirmeye" çalıştığını ve Tocqueville ve Smith gibi düşünürlerin Quesnay'ı eleştirmesinin en önemli nedeninin bu olduğu görüşünü savunuyor. Dolayısıyla, Smith'in Quesnay eleştirisini, ahlak kavramını doğayı ilgilendiren bir kavram boyutuna indirgemeye çalışmasıyla ilgili bir eleştiri olarak resmediyor. Ege, ayrıca, bu tür bir ahlak anlayışında ahlak ve birey özgürlüğü arasındaki ilişkinin yeterince vurgulanmadığını ve bu yüzden de Smith'in Quesnay'ı bir tür "sistem adamı" olarak gördüğünü belirtiyor. Yazar, siyasi bir perspektiften ele alındığında "sistem adamı" yaklaşımının, bireylerin varlığını ve özneliği öne çıkartan Smith'in düşünceleriyle uyuşmadığını da vurguluyor. Ragıp Ege, makalesinde birey-toplum ya da birey-sistem gerilimini gündeme getirirken bir sonraki makalenin de zeminini hazırlamış oluyor. Bilindiği gibi birey-toplum ya da birey-sistem gerilimi Aydınlanma döneminde sık sık karşılaştığımız bir gerilimdir. Mine Kara bu gerilimi Aydınlanma düşüncesindeki kökenlerinden, Smith'in birey ve sistem ilişkisi hakkındaki görüşlerine değinerek tartışıyor ve günümüze, Avusturya okulunun temel düşünürü Friedrich von Hayek'in düşüncesine bağlayarak bu gerilimin yerleşik iktisattaki açılımları hakkında düşünmemize olanak tanıyor. Bu tarihsel bakış açısından yola çıkan Kara, makalesinde, yerleşik iktisattaki birey kavramının "yetersiz" olduğunu savunarak yerleşik iktisadı eleştiriyor. Hatta, daha genel anlamıyla bu yetersizliğin, sistemi bireyle açıklamak amacıyla yola çıkan sosyal teorilerin bir süre sonra açıklamalarını bire-

ye değil sisteme (örneğin, sosyolojide toplumsal yapılara, iktisatta ise serbest piyasa sistemine) atıfla yapmaya başlamalarına neden olduğunu iddia ediyor. Kara, Smith ve Hayek'ten örnekler vererek bu iddiasını gerekçelendiriyor.

Kitabın üçüncü bölümü Smith'in en çok bilinen ifadelelerinden ve sosyal bilimlerdeki en tartışmalı eğretilmelerden (metaforlardan) biri olan "görünmez el"i ele alıyor. Bu bölümün ilk yazısında Emrah Aydınonat "görünmez el" hakkındaki yaygın inanışlardan bazılarının doğru olmadığını gösteriyor ve Smith'in "görünmez el" hakkında doğru olduğunu sanıyor olabileceğiniz bazı yanlışları sergiliyor. Aydınonat, özellikle günümüzde, özellikle popüler yazında mistik bir kavram haline gelmiş olan "görünmez el" in aslında bizleri bilimsel açıklamaya davet eden, olaylar ve olgular arasındaki nedensel ilişkileri sergilememiz gerektiğini ima eden bir eğretilme olduğunu savunuyor. Buna ek olarak "görünmez el" eğretilmesinin bencillığe övgü olarak yorumlanmasının yanlış olduğunu vurguluyor. Böylece bu ilk makale "görünmez el" ile ilgili diğer tartışmalar için de bir zemin hazırlıyor. İkinci makalede, Hüseyin Özel, Smith'in "görünmez el"inin modern yorumlarını ele alıyor ve bu yorumları üç başlık altında topluyor: Optimal sonuçlara atıf yapan "görünmez el", sonuçları toplum için zararlı olan "görünmez ters el" (*invisible backhand*) ve Smith'in "görünmez el"i ile tutarlı bir biçimde sürece atıf yapan "evrimsel el". Özel, bu farklı yorumların farklı analiz yöntemleri ve açıklama biçimleri ile ilişkili olduğunu da vurguluyor. Yazar, bahsi geçen bu "görünmez el" yorumlarının sırasıyla senkronik, diyakronik ve dinamik çerçevelere ilişkili olduğunu da gösteriyor. Böylece "görünmez el" in Smith'te, neoklasik iktisatta, Avusturya iktisadında ve evrimci iktisatta nasıl ele alınmış olduğunu sergiliyor. Bu bölümün ve kitabın son makalesinde ise Metin Sarfati, Smith'in "görünmez el"ini daha geniş bir perspektiften ele alıyor. Smith'in teizmi, bilimsel yaklaşımı ve bireysel özgürlükler hakkındaki düşünceleri arasındaki gerilimleri derinlemesine bir şekilde inceliyor; "Görünmez el"de "bırakınız yapsınlar"ı arayanların hüsrana uğrayacaklarını ve

Smith'i "egemen sınıfların" sözcüsü olarak düşünenlerin yanıldığını söylüyor. Sarfati, "Smith'te çelişkisiz ve hazır reçete arayanların hayal kırıklığı büyük olacaktır" diyerek Smith hakkında söylenecek ve tartışılacak çok şey olduğunu hatırlatıyor ve bizi Adam Smith hakkında daha çok düşünmeye ve çalışmaya davet ediyor. Böylece, bir anlamda da bu kitabın da son sözünü söylemiş oluyor.

Adam Smith'in *Ahlaki Duygular Teorisi*'nin (*The Theory of Moral Sentiments*) yayımlanmasından bugüne 251 yıl geçmiş. 251 yıl sonra akademisyenlerin Adam Smith hakkında konuşuyor ve tartışıyor olması bir tesadüf olmasa gerek. Smith'ten ve iktisadi düşünceye yön vermiş diğer düşünürlerden daha öğreneceğimiz çok şey var. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için bize "10 dakikada Smith", "90 soruda Marx" gibi kitaplarda (veya ders kitaplarında) sunulan basmakalıp anlatımların ötesine gitmemiz ve bu düşünürlerin yazdıklarını birinci elden incelememiz gerekiyor. Umuyoruz ki bu kitap iktisatçılarımızı Smith hakkında biraz daha meraklandırarak onları bu yolu izlemeye teşvik eder.

MİNE KARA - N. EMRAH AYDINONAT

Mart 2010